

Németh Judit

Édesapám barátairól

Móricz Zsigmond

Móricz Zsigmondot mint írórt nem kell bemutatnom. Szinte nincs művelt magyar ember, aki néhány regényét, az *Erdélyt* vagy a *Boldog embert* ne olvasta volna. A személyt, aki ezeket a sokszínű, gazdag emberanyagot bemutató műveket írta, már kevésbé lehetett kiismerni. Nyájas mosolya mögött rendkívül éles megfigyelőképesség és erős kritikai érzék rejtőzött.

Érdekes volt Apu és Móricz Zsigmond egymáshoz való viszonya. Már évek óta ismerték egymást, de barátság köztük csak Móricz életének utolsó 5–6 évében alakult ki, akkor viszont sokkal mélyebbé vált ez a kapcsolat, mint egy barátság, inkább hasonlított egy apa-fiú viszonyhoz. Azt, hogy Apu mit érzett Móriczcal kapcsolatban, ő fogalmazta meg legszebben a Móricz halála után írott tanulmánykötetében: *„Nemcsak az Erdélyt tartottam a legnagyobb magyar regénynek, s őt a legnagyobb élő magyar írónak. Az egyetlen ember volt ebben az országban, akinek fiául tudtam volna a lába elé ülni.”* És ez a véleménye megmaradt haláláig. *„Ő az egyetlen lángész, akivel dolgom akadt...”* – írja 69-ben.

Nehéz megmondani, a kezdeti idegenkedésből hogyan alakult ki ez a – legalábbis Apu részéről – mély kapcsolat, noha azt a Móriczról írt kötetében elég részletesen elemezte. Bizonyos értelemben rájuk érvényes volt a mondás, hogy az ellentétek vonzzák egymást. Apámat Móriczban – azt hiszem – a szeretetre méltósága mellett a novellista látása vonzotta legjobban. Ahogy írja: Móricz számára minden esemény, ember egy-egy gazdag novella volt, és ilyenekkel tele volt a memóriája, ilyenekben élt. *„En mindig ezeket a novellisztikus dolgokat jegyeztem meg, sohasem a gondolatokat”* – mondta édesapámnak egyik beszélgetésükkor. Az elmélkedést, politikát csinálta, ha kellett, de utána visszamenekült a saját világába, *„ami a borzalom csontjain csupa kedv, bőség, ragyogás”*.

Levélváltásuk 1931-ben kezdődik, de akkor még elég hivatalos formában. Apu Móricz iránti tiszteletét bizonyítja, hogy 1934-ben, amikor a Rádió irodalmi osztályának a vezetője lesz, azonnal ír neki, és megkéri, küldjön kéziratot. 1935-ben már melegebb a levelek hangja, megbeszélik egymással a szociális és politikai problémáikat. Apám ekkor írja: *„Láttam, hogy a szorongás, amely belőlem, aki szépipró vagyok tulajdonképpen, előbb kritikust, majd gondolkodót, majd már nem is gondolkodót csinált, benned is megvan.”* Lassan rájöttek, hogy céljaik közt sok az azonosság.

Az igazi barátság 1938-ban kezdődött köztük, amikor Móricz egyszer fellátogatott a Rózsadombra, és délután 5-től éjjel háromig beszélgettek. Ezután kapcsolatuk felhőtlen. A korán meghalt Kata kishúgomnak is ő lett a keresztapja. Apám sok mindent megcsinált Móricz kedvéért. Móricz adjutánsaként működött

– jellemzi valahol egy időben saját tevékenységét. Azt hiszem, ez volt az egyetlen eset, hogy édesapám valakinek az adjutánsaként lépett fel.

1940-ben Móricz javaslatára kezdik meg egy népfőiskola alapításának tervezését. Jellemző, hogy a hatóságok nem engedélyezték Pesten egy kollégium létrehozását, így az egész összegyűlt pénzt a hódmezővásárhelyi kollégiumnak adták. Az *Iszony* című regényét is azért kezdte írni, mert Móricznak, a *Kelet Népe* szerkesztőjeként, szüksége volt anyagra, és amikor Apu tiltakozott, hogy neki most nincs regénytémája, Móricz azzal torkollta le, hogy egy írónk mindig kell, hogy legyen témája, amit meg tud írni. Móricz halála után évekre abba is hagyta a kézirat folytatását, és azt csak 1947-ben fejezte be.

Apám, amennyire tudott, segíteni akart a szeretetre méltó, fáradt, beteg, idős embernek. Ugyanakkor hálás volt Móricznak néhány nagyon mély, emberi gesztusáért. *„Ő volt az utolsó nálam erősebb ember a világban, aki jóakarattal volt hozzám”* – írta Móricz halála után. Különösen a *Cseresnyés* dráma bemutatója utáni viselkedése maradt számára emlékezetes. A darabot a kritika nem fogadta jól, már előtte is nézeteltérése volt Apámnak a színházzal. Móricz a *Kelet Népe*-ben egy Apunak címzett sürgöny szövegét közölte, amiben leírta, hogy a színház zsúfolt volt, a közönség egyre melegebb hangulatban fogadta a darabot, s a végén 25 kihívás volt – hatalmas siker. *„A színészek kitűnőek lettek volna, ha a próbán bemutatkozol nekik, hogy a neved nem Schiller Frigyes, hanem dr. Németh László.”* A *Kelet Népe*t ugyan kevesen olvasták, de Apámat nagyon megvigasztalta ez a nyílt távirat. Úgy érezte, az apai szív szólalt meg Móricz részéről a sürgönyben. Móricz egyébként nem dicsért olyan dolgot, ami nem tetszett neki – olyankor inkább hallgatott. A VII. *Gergely* nyilván nem tetszett, mert az első felvonás után eltűnt.

Móricz volt az egyetlen ember – tudomásom szerint –, aki Apámat befolyásolni tudta (azért persze ő sem nagyon). Édesanyámmal nagyon jóban volt. Tőle hallottuk, hogy ha valamilyen kérdésben nézeteltérés volt Apu és közte, ő néha Zsiga bácsinak mondta el a problémájukat, és ha az egyetértett vele, megkérte, próbálja meg Apu befolyásolni.

Mi, gyerekek nem sokat találkozhattunk vele, hiszen csak kilencéves voltam, amikor meghalt, mégis mindnyájan szerettük őt. Gondolkodtam, mi lehetett ennek az oka. Valószínűleg az a tulajdonsága, hogy érdekelték az emberek, és szerette őket. A gyerekek ezt gyorsan megérik. Azonkívül a bája volt vonzó. Már a betegsége alatt fennjárt egyszer nálunk a Rózsadombon. A szüleim rábeszélést, ebéd után feküdjön le egy kicsit pihenni. Nem tiltakozott. Egyszer csak kinézünk az ablakon, s látjuk, amint megy le a Törökvész úton. Nem vitatkozott, hanem egyszerűen megszökött. Este aztán telefonált mentetőgőzni.

Apu megírta a *Lányaimban*, hogy a gyerekversei, amik a *Boldog világ* című kötetben jelentek meg, milyen népszerűek voltak köztünk. Ma is emlékszem a dedikáció végére, pedig a kötet sajnos 1944-ben elpusztult:

„Magda, Ucó, Gígi, kiki válassza ki, neki ki kedvesebb. Nekem mind a három igaz barátom.”

Csak az elejére nem emlékszem, de Apám Móricz-kötetét végigolvasva most örömmel találtam meg ott:

*„Egy bokorban három virág,
boldog világ...”*

Utolsó, személyéhez fűződő emlékem szomorú. 1942-ben a halálakor éppen nem voltam Budapesten, de rádióban hallottam a hírt. Néhány nap múlva hazatérve, szüleimmel találkozva, fontoskodva, ahogy a kilencéves gyerekek teszik, megkérdeztem: tudjátok, hogy meghalt Zsiga bácsi? Ők éppen akkor jöttek a temetésről. Ez volt az egyetlen eset, amikor úgy éreztem, hogy indokolatlanul kaptam nyaklevest édesanyámtól. Ma már tudom, Zsiga bácsi jóságosan mosolygott volna a jeleneten, a fontoskodó gyereket és szomorú édesanyját egyaránt megértve.

Illés Endre

Illés Endre író, szerkesztő, műfordító, rangos esszéíró volt. Édesapámmal különböző folyóiratokban együtt publikáltak, így már fiatalon is megismerték egymást, de barátokká csak akkor váltak, amikor Illés először 1939-től a Révai Kiadóban, utána a Szépirodalmi Könyvkiadóban lett irodalmi vezető. Apám természetének ismeretében ez meglepő: az irodalmi tekintélyekkel ő inkább összetűzésbe került élete során, de Illés édesapámnak a legjobb irodalmi barátja lett. Bábáskodott az *Iszony*, az *Égető Eszter*, az *Irgalom* megírása és részben kiadása felett is, mindig biztatva, bátorítva, ösztönözve apámat. Az orvosi egyetemen nem tudom, mennyi pszichológiát tanult, de az életben alkalmazni jól tudta.

Személyes emlékem vele kapcsolatban szinte kizárólag szerkesztőségi szobákra korlátozódik: apám Sajkodról kéziratot küldött fel a szokásos sárga lap kíséretében: gépeld ezt le, és vidd el Illés Bandihoz. Arra nem emlékszem, hogy sűrűn összejártak volna, arra viszont igen, hogy a műveivel kapcsolatban csak tőle fogadott el tanácsot az írók közül. Persze leginkább akkor, amikor a véleménye megegyezett a sajátjával. A *Búcsú a kortársaktól* című tanulmányában le is írja: „*De ez annál feltűnőbbé teszi a te ritka, különös képességedet, amelyről annyi más író társunk tanúskodik, hogy nem csak kedvét nem szeged senkinek, de mindannyiszor tapasztaltam, az írás holtpontjain is túlsegítesz egy-egy szerencsés biztatással.*”

Illés Endre nagyon sokszor segítette édesapám egy-egy műve megjelenésében: eleinte a Révai, később a Szépirodalmi Kiadónál elfoglalt pozíciója révén. Az *Iszony* folytatására egyértelmű, hogy Illyés Gyulával együtt ők vették rá Aput. De még a fordítást is az ő hatására kezdte el. A Révai igazgatójaként Wilder *Caesarját* kiküldte neki lektorálni, hogy érdemes-e lefordítani. A *Krétarajzok* tanulmányait olvasva Apu lelkesen ír ezekről az esszékről, de utána felveti a kérdést: „*hogy őrzi meg ez a tartózkodóan fogalmazó, de kegyetlenül látó szem a friss kéziratok dobogó szívű hőseit tulajdon kritikái érzékétől. Egyszerű szétválasztás ez, a két szerep között húzott demarkációs vonal: így beszél a kiadós barát, akinek minél jobb könyveket, minél több alkotást kedvet kell az irodalomból kiszivattyúznia, s így a kritikus, aki a művekben a képesség, a csálás, a gyengék elegyét, arányát keresi.*” Apám ezt nem tudta megmondani, és kettőjük kapcsolatát vizsgálva én sem.

Illés Endre, tudtom szerint, soha nem kritizálta Apu műveit. Ő mindig pozitívan nyilatkozott, nem úgy, mint Móricz, akinek ha nem tetszett valami, nem mondott rá semmit, de nem is dicsérte. Hogy mindig minden annyira tetszett

neki, ahogy írta, vagy csak érezte, hogy egy ilyen sokat támadott írónak nagy szüksége van a baráti biztatásra – azt nem tudom. Bár én mint apám „titkárnője” és így első kritikusa is, többször nem értettem vele egyet (főleg az *Irgalommal* kapcsolatban), ma már nem tudom, nem neki volt-e igaza. Az én szemem előtt mindig az lebegett, mit lehetne a műből kihozni – Illés valószínűleg azt nézte, mire van szüksége az írónak.

Illyés Gyula

Egyszer tréfásan azt mondtam neki: „Gyula bácsi az utolsó ember, akinek még azt mondhatom, hogy bácsi.” Mire ő rám nevetett: „Mit, te taknyos, csak nem akarsz Gyulának szólítani?” Édesapám összes barátja közül vele voltunk együtt a legtöbbet. Móricz atyai barát volt, Gulyás Pál követő és harcostárs ügyekhez, Illés irodalmi barát – Illyés Gyula egyszerűen barát és egy életen át pályatárs, akivel néha nézeteltérésük volt, de alapvetően tudták, hogy számíthatnak egymásra.

Apu csodálta Móricznak azt a tulajdonságát, hogy mindenkivel megszerettette magát, Illésnél azt, hogy annyira otthon volt az irodalmi világban, ahonnan ő kiűzöttnek érezte magát, de azt hiszem, Illyés emberek közti fesztelenségét nemcsak csodálta, hanem egy kicsit irigyelte is. Egy Illyés-bemutató után, mikor Gyula bácsi meghajolt az emberek előtt a színpadon, és utána kezét csókolt a főszereplőnőnek, azt mondta nekem: *„Nézd, ez a Gyula hogy tud viselkedni. Nekem ez sosem jutott volna eszembe.”*

Az Illyés házaspárt 1942 nyarán ismertem meg, amikor Földvárról Apu néha átküldött minket Tihanyrévbe, hogy kéziratot vigyünk el. Noha a bicikliút felé Illyésékhez fárasztó volt, Magda nővéremmel harcoltunk, hogy melyikünk menjen, mert Flóra nénitől mindig kaptunk egy nagy zacskó csokoládét. És ez a háború közepén már komoly érték volt egy gyerek számára. Azt hiszem, a barátságához az is hozzájárult, hogy Anyu és Flóra néni is nagyon jóban voltak.

Az ostrom alatti és utáni időket végig Illyésékkel, részben náluk töltöttük. Ekkor történt egy esemény, amit sosem bocsátok meg magamnak, hogy nem láttam. Illyéséknél akkor lakott vagy 20–25 ember, akik mind többé-kevésbé éheztek. Az ostrom után betévedt az udvarra egy nyeszlett katonaló, és a kupak-tanács úgy döntött, le kell vágni a húzáért. Apu orvosi végzettsége révén és még egy másik ott tartózkodó férfi volt kijelölve a feladatra, Gyula bácsi segédkezett. Mi, gyerekek éppen nem voltunk a közelben, és így nem láthattam, amint a két „népi” író feldarabolja a lovat, de elbeszélésükből ismerem a jelenetet. Érdemes lett volna látni is.

A hatvanas években Sajkodon, illetve Tihanyrévben talákoztunk gyakran Illyésékkel. Évente legalább egyszer mindig volt egy nagyobb összejövetel, ahol Illyésék mellett a többi tihanyiak, Borsos Miklósék, Passuthék és még néhány család volt jelen. Apu és Gyula bácsi, ha jó formában voltak, uralták a társalgást. Gyula bácsi, ha valamin vitatkozni próbáltam vele, azt mondta: *„Te ne szólj közbe, akkor nem tudok veled vitatkozni!”* Egyik legnagyobb előnye volt, hogy önmagán is tudott tréfálkozni.

Aztán a betegsége után Apu elhallgatott, és néhány év múlva Gyula bácsi szava is meggyengült. Az esték elvesztették a varázsukat. Soha nem fogom elfelejteni Illyés Gyulának Apuval szemben való viselkedését a betegsége alatt. Anyu hősies erőfeszítést tett, hogy Apunak társasága legyen, de csak olyanokkal, akik nem hozzák őt kellemetlen helyzetbe.

Szilveszter este mindig meg volt híva hozzánk néhány barát, természetesen Illyések is. Gyula bácsi Apu betegsége óta ilyenkor minden évben tartott egy nagy beszédet, amiben elmondta, hogy Apu a legnagyobb magyar író, milyen remek könyvei vannak és milyen kiváló ember. Apu akkor már nem fogta fel teljesen az egészet, de azt persze megérezte, hogy őt dicsérik. Ma is előttem van kicsit szégyenlős, kicsit boldog mosolya, amivel a dicséretet hallgatta. A betegsége alatt az idegenektől ért megaláztatásokért kárpótolták őt egy kicsit ezek a beszédek.

Köszönet érte, Gyula bácsi!